

Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu

International Ibn Khaldun Symposium

01-03 Kasım/November 2013 – ÇORUM/TURKEY

Editörler

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Arş. Gör. Ömer DİNÇ

Çorum Belediyesi Kültür Yayınları

Ankara 2015

VII. OTURUM

İBN HALDÛN'UN SOSYAL SİYASİ BAKIŞLARI VE ÇAĞDAŞLIK

Hörmet CAVADOVA*
Yakut ALİYEVA**
Südabe HAŞİMOVA***

Kendi döneminin görkemli düşünürlerinden olan İbn Haldûn'un dünya ilminin gelişmesinde büyük hizmetleri olmuştur. Kendi anlattığına göre soyu aslen Yemen'in Hazremut vilayetinden olan Abdurrahman bin Muhammed bin Haldûn Ramazan ayının 1'i 732. hicri kameri (1332. miladi) yılında Tunus'ta dünyaya geldi. Asil aileden olacağına göre iyi eğitim alan Abdurrahman'ın ilk öğretmeni babası olup Kur'an'ı çocuklukta iken hıfz etmiş, sarf ve nahv (Arap grameri), fıkıh (İslâm hukuku), hadis, belagat, filoloji ve poeziyanı derinden öğrenmiştir. Daha sonra eğitimini Batı'nın en seçkin alimleri yanında sürdüren genç, belirtilen bilimler "izin name" alır. Ortaçağ'da alimler talebelerine kâmil bilgi verdikten sonra onlara öğretim izni veriyorlardı. 17 Mart 1406/808 yılında Kahire'de vefat etmiştir.

İbn Haldûn kendi faaliyetine Tunus, Fes saray Mirzeliyinden başlayarak uzman siyasetçi olmuş, Kuzey Afrika ve Endülüs'te müsteşar, büyükelçi, bakan görevlerinde çalışmıştır. Tunus ilahiyatçılarının İbn Haldûn'a karşı düşmanca münasebetleri İbn Haldûn'u Kahire'ye taşınmaya mecbur etmiştir. Burada o, baş kazi görevine tayin edilmiş, 1374 yılında kendi çalışma etkinliğinden uzaklaşmış, 1382 yılında ise Mısır'a yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar İslâm hukuku taraftarlarının medresesinde baş kazi olarak çalışmıştır. Ömrünün sonuna yakın ise kısa süreliye Teymurlengin yanında çalışmıştır.

İbn Haldûn devlet faaliyetinden başka ilmi faaliyetle de meşgul olmuştur. O, derin müşahede, düşünce, tahlil ve ilmi araştırmalar aracılığıyla dünyanın gelişme kanunlarının anlaşılmasını tebliğ eden ünlü Şaziliy tarikatının taraftarlarından biri olmuştur. 43 yaşında iken siyasetten uzaklaşarak, ilmi faaliyetle ve kendi teorisini yorumlayan dersler vermeye başlamıştır. Büyük siyasi tecrübe toplayan İbn Haldûn 1375 yılında dünya tarihini yazmaya başladı. Buradaki bilgiler Müslüman dünyasının

* Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Sosyal İlimler ve Psikoloji Fakültesi,

** Yrd. Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Sosyal İlimler ve Psikoloji Fakültesi.

*** Öğretm., Bakü Devlet Üniversitesi, Sosyal İlimler ve Psikoloji Fakültesi.

da ve yabancı ülkelerde sülalelerin değişmesine uygun olarak gösteriliyordu. Onun yedi ciltlik kapsamlı, ibret verici olan *Kitabu'l-İbar* eseri çok meşhur ve muhteşem eser olarak tanınmaktadır [9].

İbn Haldûn Roma cumhuriyetinin varlığı hakkında bilgiye sahip olan tek Arap tarihçisi idi (diğerleri ise Bizans kaynaklarına dayanarak Roma'nın tarihini Sezar'dan başlıyorlardı). O, eşsiz müelliflerden biri idi ki, kendi Arap diline tercümelerde Latin ve Yahudi metinlerinden kullanıyordu. İbn Haldûn'un son derece basiretli olması ve orijinalliği onun *Büyük Tarih*'inde ve *Mukaddime*'sinde aydınlaşırdı. Burada İslâm ilimlerinin gelişmesinin sonuçları, ayrıca kendisinin tarihe dair teorik yaklaşımı yorumlanıyordu. İbn Haldûn, insanlık tarihinin olaylarının ardışıklığını sosyolojik açıdan gözden geçiriyordu, göçebe ve yerleşik hayat tarzları arasında çelişkiyi gösteriyordu; gıdaya, eve ve güvenliğe olan sosyal ve siyasi talebin kaynağını ve gelişimini açıklıyor, devletlerin ortaya çıkmasının ve gelişmesinin temelinde duran ırki ve milli hareket verici kuvvetleri tahlil ediyordu; çeşitli siyasi kurumları dikkatle gözden geçirerek onların gelişmesi, çöküşü ve yok olma nedenlerini tespit ediyordu. Sosyal yapının temellerini öğrenmek çabaları İslâm'dan önce de olmasına rağmen İbn Haldûn tamamen yeni yaklaşım uyguladı: İnsanların davranışlarına ve çalışmalarına Allah'ın müdahalesini inkar etmiyordu, fakat kendi araştırma predmetini tetkik ederken bunu dikkate almıyordu ama rasyonel açıdan çıkış ediyordu. İbn Haldûn'un eserlerinin önemine Avrupa'da işte XIX. yüzyılın başlarında değer verilmeye başlanıldı [2; 4; 6].

İbn Haldûn'un ünlü *Mukaddime* ilmî eserinde ifade edilen devlet ve siyaset hakkındaki teorisinin ayırddedici özelliği şuydu ki, genel tarihi-sosyolojik tahlil ile devlete dair olan felsefi ve hukuki yaklaşımların birleştirilmesidir. Her şeyden önce o, devletin teşekkülünün, gelişiminin, yıkılmasının "doğal yasaları"nı açığa çıkarmaya çalışmıştır. Böylece o bunları "uygarlık"ın göstericisi, formu, kriteri ve tezahürü olarak görüyordu. İbn Haldûn teorisinin diğer karakteristik özelliği şuydu ki, hükümdarların kendi politikalarında Müslüman hukuku ilkelerinden çok uzaklaştıkları bir devre mevcut olan ideal yok, gerçek Müslüman devletini öğrenmek idi. Bunun temelinde o, hilafetin tarihî evrimini inceleyen edebildi ve orijinal yöneticilik biçimlerinin tasnifini işleyip hazırlayabildi.

Klasik Müslüman hukuki-siyasi fikri Müslüman devletinin muhteva ve mahiyetine belirli dikkat ayırıyordu, hilafete siyasi yönetim rejimi ve biçimi gibi bakıyordu, esas girişimlerini devlet aygıtının tahliline yöneliyordu. Hilafet devlet biçimi olarak, aslında tüm Müslüman siyasi konseptlerinin merkezi fiqurasına-yürütme hakimiyetine ve şahsen devlet

başkanına geçirdi. Çeşitli dönemlerde diğer ülkelerin koşulları ve siyasi rejimlerinde yürütme hakimiyeti ve Müslüman devletinin başkanı durumunun formlarının mukayesesi bazında Müslüman siyasi fikri XIV. yüzyılda görkemli alim İbn Haldûn'un adı ile bağlı olan yönetim biçimlerinin tasnifini işleyip hazırladı [6; 7; 14; 15; 16].

İbn Haldûn'un teorisine göre, her bir toplum insan doğasına göre "Durdurucu başlangıç"a (nefsi tutmak, sabretmek) ihtiyaç duyar, bu insanların tecavüze ve karşılıklı yıkıma olan "doğal" girişimlerinin önlenmesi gerekir. Böyle zorunlu hakimiyet devleti basit kabile "başkanlığı"ndan ayırır ve bu veya diğer halkın nâil olduğu medeniyet (uygarlık) seviyesinin göstergesidir. Devlet toplumun üyelerini kendisine tabi olduğunu, kendi vatandaşlarına ve dış aleme mecburi hakimiyet uyguluyor. Bu iktidarın "dahili" tarafı hükümdarın mutlak hakimiyetindedir, vatandaşları yönetmek, kanunları uygulamak, devlet içinde kanunu sağlamak, vergileri toplamak ve ordu teşkil etmek yeteneğine, gücüne sahip olmasındadır. Yurtdışında devletin hakimiyeti onun herhangi diğer iktidara veya zorlama tabi olmasında tezahür ediyor [5; 11; 12].

İbn Haldûn'a göre devlet siyaseti ancak hükümdarlarla sınırlı değil, hem de tüm vatandaşların katılımını öngörüyor. Bu nedenle devlette olan tüm değişiklikler sadece devletin başkanının durumunun değişmesi ile değil, tüm toplumla ilgilidir. Devlet üç kuşağın yaşı ile saptanan varolma dönemine sahip oluyor. Bu süre boyunca devlet beş gelişme aşaması geçiyor: önceki yönetimin yerine yeni mecburi iktidarın oluşması; hükümdarın iktidara gelmek için ona yardım gösteren silahdaşlarını cezalandırarak (onlara divan tutarak) yüksek hakimiyeti kendi eline alması; kaide kanununun, sakitliyin ve inancın hüküm sürdüğü devletin gelişimi; muhalefeti susturmak (boğmak) için şiddete ve gaddar (istibdad) yöntemlerine başvurmak; devletin durgunluk ve imhası.

İbn Haldûn sadece devletin teorik düzlemde gelişmesini araştırmırdı, hem de hilafetin tarihî evriminin, monarşiye (mutlak hakimiyete) dönüşmesinin tahliline kendi teorisini uygulamaya çalışıyordu. Böyle dönüşümün temel nedenini, o, Müslümanları birleştirirken "Kılıç'ın güveni değişmesinde" görüyordu. Sonuçta, eğer önce hilafet monarşik niteliklerinden mahrum idi ise, yavaş yavaş Müslüman devletinin hakimiyet biçimi kendisinde hilâfet ve saltanat yanlarını içererek sonda tamamen monarşiye dönüşmüştür [3, s. 89-91].

İbn Haldûn'un görüşlerine göre Müslüman devleti kendi gelişiminde dört aşama geçmiştir: adaletli halifelerin tam ("halis") hilafeti; hilafetin dış niteliklerini koruyarak monarşiye (mutlaka iktidara) kademeli geçit,

bu hilafetin tüm temel amaçlarının ve görevlerinin –bunu özellikle vurgulamak önemlidir– bulundurulması şartı ile (yani konuşulan hilafetin varoluş nedenleri olan amaçlara nail olma yöntemlerinin değişiminden gidiyor), “İnanç”ın tedricen “güç”le değiştirilmesi ile baş veriyordu, hilafetin “məsləhətxanaları” ve sözleşmeleri ise kendi yerini kılınca ve gaddar (istibdad) yönetim yöntemlerine (Muaviye’den Abbâsiler hilafetinin başlanmasına kadar) veriyordu; “hilafet” adı koruyarak devletin aslında monarşiye dönüşmesi (Abbâsiler); tek bir Müslüman devletinin çöküşü ve Arapların diğer halklar tarafından istilasını, bu zaman devlet hatta resmi olarak hilafet adlanmır ve devlet başkanı müctebit olamıyor [5].

Böylece, İbn Haldûn yönetim formlarının üç türünü belirlileştiriyor: “doğal” monarşik, “siyasi” monarşik ve hilafet. Ona göre “doğal” monarşinin mahiyeti hükümdarın kendi kişisel çıkarlarına göre rəiyyətlərini kontrol etmesidir. Dolayısıyla “doğal” monaxiya sübjektif yararının ilgili olan (kişisel çıkarlara hizmet eden) gaddar (istibdad) kişisel hakimiyet rejimidir. “Siyasi” monarşik verimli, “akıllı” kriterlere dayanan, “düşünceli” çıkarların korunması politikasını yürüten ve reiiyete “hasar” vuran her şeye karşı direnç gösteren yönetim yöntemidir. İbn Haldûn bu yöntemi iki türlü değerlendiriyordu: bir yandan olumlu özelliklerini (“verimli” adaletin yerine getirilmesi) söz ediliyordu, diğer yandan hükümdarların politikasının dinî değerlerle əlaqələndirilmədiyini eleştiriyordu. Hilafet yöntemi ise bu eksikliği ortadan kaldırıyor, halifenin reiyet üzerindeki hakimiyeti Müslüman hukukunun esaslarına istinat ediyordu ve aynı zamanda inancın korunması, dünyevî işlerin yerine getirilmesine doğru istikametlenirdi. Dolayısıyla, hilafetin “kanunu” kutsal Müslüman hukuku esaslarına atıfta bulunuyor, burada tüm vatandaşların çıkarlarını istisnasız olarak mükemmel şekilde dikkate alır. İbn Haldûn, tabii ki, dinî ve dünyevî değerleri birleştiren hilafete tercih ediyordu.

İbn Haldûn’a göre, monarşinin egemenliği onun mecburi gücünde idiyse, hilafetin egemenliği ise kendini yüksek adaleti tecessüm ettiren Müslüman hukukunda idi. Monarşik, reiyetler için “yad” hükümdar idi, o, ancak zorunlu iktidara dayanarak devleti idare ediyordu. Halife ise “kendisinininkilerin” devlet başkanı idi, o, kendi siyasetinde Müslüman hukukunun adaletine genel inamı esas tutuyordu.

Devletin Müslüman hukuk teorisi (daha doğrusu Müslüman hukuk devlet teorisi) serbest bilimsel fenne dönüşenden sonra da “Adaletli Müslüman Yönetimi”, ideal devlet şeklini işleyip hazırlamaya doğru yönelmeye devam ederek ütopya öğelerini (unsurlarını) bulunduruyordu. İbn Haldûn’un bilimsel faaliyetinin esas yönlerinden biri kültürlerin (uygar-

lıkların) gelişme ve çürüme nedenlerini tahlil etmekte. İbn Haldûn'un, halkların ve devletlerin düzenli-muntazam krizlerden ve tenezzülden xilasının sihirli anahtarını bulduğunu iddia etmeyerek sosyal-siyasi ve ekonomik istikrarı güçlendirmeye, milletlerin gelişmesini sağlamaya ve zamansız ekonomik iflasa, devletlerin ve kültürlerin (uygarlıkların) siyasi çöküşünden kurtulmaya yardım eden belirli tavsiyelerde bulunur:

1. Mülkiyet haklarının ve serbest sahipkarlığın doğru belirlenmesi ve korunması;
2. Adaletin sağlanması için hukukun üstünlüğü ve yargı sisteminin güvenilirliği;
3. Sosyal ve ticari ilişkilerin güvenliği;
4. İstihdamın, verimliliğin ve gelirlerin artırılması için vergi fiyatlarının azaltılması;
5. Bürokratik aparatın ve paralı ordunun ihtisarı ve aynı zamanda onların etkinliğinin artırılması;
6. Üretime, ticarete ve ticari faaliyetine devlet müdahalesinin kısıtlanması;
7. Devletin fiyatları müeyyenleştirilmesine yol vermemesi;
8. Devletin yardımı ile pazarın inhisarına imkan vermemesi;
9. İktidardan bağımlı olmayan, paranın değerleri ile alışveriş yapmaya imkan vermeyen tutarlı para siyaseti;
10. Nüfusun artımı ile pazarın uzmanlaşma (segmentleşmesi) derecesinin artımı;
11. Serbest fikrin ve faaliyetin gelişimini teşvik eden yaratıcı eğitim sistemi;
12. İyilikleri ödüllendiren ve kusurları önleyen adaletli toplumsal sistemin belirlenmesi için topluca sorumluluk ve iç adalet duygusu [8; 13; 17].

Görüldüğü gibi, İbn Haldûn insanın ekonomik faaliyetini adaletsiz, vicdansız rakiplerinden, inhisarçılardan, hem de devletin beceriksiz memurları tarafından olan engellerin izole etmeye çalışıyordu. Mümin, dindar ve Allah'tan korkan Müslüman olan İbn Haldûn sosyal refah ve adalet işlerine çok dikkat ayırıyordu. Sosyal, özellikle, sosyal-ekonomik alanda adalete gelince, İbn Haldûn tasdik ediyordu ki, milletin tek gelişme yolu "adalettir". Sosyal adalet anlayışını İbn Haldûn "adaletin insanlar arasında belirlenen muvazene olduğu" hakkında Kur'an esasları ile açığa çıkarmıştır [1; 10].

İnsanların haklarını ret edenlerin adaletsizlikleri hakkında Kur'an ayetlerini neredeyse tekrar ederek, İbn Haldûn adaletin esasını ekonomik alanda da açıklıyor: "Mülkiyet hakkını bozanlar adaletsizlik ediyorlar ... Başkasının mülkünü zorla benimseyenler adaletsizlik ediyorlar ... Adaletsiz vergi toplayıcılar adaletsizlik ediyorlar ..." [8; 10; 14; 17].

Sonunda İbn Haldûn Allah'ın yeryüzünde tesis ettiği temel sosyal yasalardan birini son derece net ifade ediyor: "adaletsizlik medeniyeti mehv ediyor." Böylece İbn Haldûn'u modern tarihî bilimlerin babası, siyasi teorisinin kurucusu kabul etmek olur. İbn Haldûn'un felsefi-sosyolojik öğretisi Doğu peripatetiklerinin yüksek rasyonalizm ruhunun devamı olmuştur.

İbn Haldûn bilim tarihinde ilk kez olarak sosyal hayatın şekillenmesinin inkişafını üretimin gelişmesi ile anlatarak insanların üretken faaliyetinin formlarının gelişmesi açısından toplumun en düşük seviyeden (barbarlık seviyesinden) en üst seviyeye (uygarlık seviyesine) gelişimi teorisini yaratmıştır. İbn Haldûn hükumrân dinî ideolojinin ve geleneğin aksine, doğal kanunlarla birlikte, toplumun kendisinin objektif gelişme kanunlarından da asılı olarak, devletin gelişimi hakkında düşünceyi teyit edebildi. O, sosyal gelişimin temelini toplumun maddi bazında görüyordu ve gösteriyordu ki, nedensellik kanununa uygun olarak toplumun ve kültürün meydana gelmesi, gelişmesi, sonra ise çökmesi ve qurubu kaçınılmazdır. Objektif tarihî gelişim fikrini formüle etmiştir [13; 17].

Böylece, dahi Müslüman düşünürü İbn Haldûn ve diğer Müslüman alimleri insanlığın gelişimine değerli katkıda bulunmuşlar. Onun eserlerinden en önemlisi *Büyük Tarih* eseridir. Onun *Büyük Tarih*'e "Giriş"i (Mukaddime) özellikle meşhurdur. Burada İbn Haldûn insan toplumlarının, çeşitli kültür ve medeniyetlerin teşekkülü ve gelişimine ait olan bir çok konuları kendi gözlemleri ve tahlilleri ile ihata etmiş, adaletli siyasi idare etmeni farz saymıştır. Onun eserlerindeki fikirler, görüşler kendi döneminde ve tüm dönemlerde olduğu gibi bugün de büyük öneme sahiptir ve günceldir.

KAYNAKÇA

1. Nacızadə Elşən. Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı, Elm, 2006.
2. Mədətoğlu Aydın. Türklər (tarixi öçerklər). Bakı, 2012.
3. Rüstəmov Yusif. Siyasi-hüquqi təlimlər tarixi. Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşr., 2000.
4. Араби Б. Ибн-Хальдун — основоположник арабской социологии // Социологические исследования. — 1990. — № 11. — С. 107—109.
5. Бартольд В. Работы по истории ислама и арабского халифата М., 2002.
6. Бациева С. Историко-социологический трактат Ибн Халдуна «Мукаддима» М., 1965.
7. Ибн Хальдун. Введение (фрагменты). - В кн.: Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX—XIV вв. М., 1961.
8. Ибн-Хальдун. Прологомены к «Книге поучительных примеров и дивану сообщений о днях арабов, персов и берберов и их современников, обладавших властью великих размеров» // Мировая экономическая мысль: Сквозь призму веков: В 5 т. Т.1: От зари цивилизации до капитализма / Ред. Г. Г. Фетисов.; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Благотвор. фонд «Благосостояние для всех». — М.: Мысль. — 2004. (250 лет Московскому Государственному Университету им. М. В. Ломоносова).
9. Иванов Н.А. «Китаб аль-Ибар» Ибн Халдуна как источник по истории стран Северной Африки в XIV в. // Арабский сборник. М., 1959.
10. Коран. Пер. и комм. Ю.И. Крачковского. М., 1963.
11. Коротаев А.В. Долгосрочная политико-демографическая динамика Египта: Циклы и тенденции. М.: Восточная литература, 2006.
12. Очерки истории арабской культуры (V–XV вв.). М. Наука, 1982 г.
13. Очерки распространения исламской цивилизации в 2 т. - М., 2002.
14. Розов Н.С. Закон Ибн Халдуна // Политический класс. 2006, №16.
15. Семенов Ю.И. Философия истории. М., 2003.
16. Смирнов А.В. Ибн Халдун и его новая наука / Историко-философский ежегодник - 2007. М., 2008.
17. Фомина Д.В. Власть и государство в философии Ибн Хальдуна. Автореферат на соискание ученой степени кандидата философских наук. М., 2003.